

УДК 316.472.4

О. О. Золотухін

ДО ПИТАННЯ НАСИЛЬНИЦЬКОЇ АСИМІЛЯЦІЇ УКРАЇНЦІВ У МИНУЛОМУ І СЬОГОДНІ

У статті розглянуто особливості асиміляції українців минулої і сучасної доби, державної політики або бездіяльності.

Ключові слова: українська ідентичність, етнічність, мова, мовна свідомість, асиміляція, етнічне усвідомлення.

Постановка проблеми. За радянських часів, насильницька асиміляція українців та інших етнічних груп у межах УРСР сягнула небачених масштабів і набула екстремістських форм – масові репресії й фізична ліквідація української інтелігенції та українських інституцій, тотальне упродовження російської мови та декоренізація, депортація народів, офіційний курс на штучну конвергенцію всіх національностей СРСР в єдину квазі-спільноту – «радянський народ». Після здобуття незалежності Україною ці процеси призупинилися: розпочався процес самоусвідомлення, самосприйняття та поваги до власної історії, мови та культури. Однак, етнічні характеристики певних територій країни, іноетнічні, іншодержавні впливи асимілювались та колонізовувались за нормами держав, які впливали на ситуацію в країні. Поставлена мета вимагає вирішення наступних завдань: визначення наслідків культурної, мовної та історичної асиміляції українців, прослідкувати за зміною ідентичностей українців за час незалежності, пік та спад етнічної українськості.

Виклад основного матеріалу. Одним із головних та дієвих способів збільшення кількості росіян в Україні, поруч із їхнім механічним приростом довгий час була інтенсивна етнічна асиміляція українців. Особливо активного розвитку цей процес набув за радянський період, що стало прямим наслідком національної політики партійно-державного керівництва СРСР. Під етнічною асиміляцією науковці розуміють злиття з тією, або іншою, зазвичай, більш розвинутою культурно чи чисельно переважаючою на даній території етнічною спільнотою окремих етнічних груп, які опинились в її середовищі. Іншими словами, етнічна асиміляція призводить до повної втрати власних етнічних ознак та перетворення асимілюваних на представників іншого етносу. У цьому процесові значну роль відіграють

особи, які його досліджують. Так, Володимир Євтух у довіднику: «Етнічність: енциклопедичний довідник» вказує, що етнічний асимілятор – це актор з-поза меж певної етнічної спільноти, який стимулює, сприяє утвердженню політики асиміляції однієї спільноти іншою, політики залежності однієї спільноти від іншої [Євтух, 2012].

Таким чином, етнічна асиміляція буде для однієї сторони (асимільованих) етнотрансформаційним процесом, а для іншої (асиміляційного етносу) – етнорозвоючим. Слід розрізняти природну і насильницьку асиміляцію. Природна асиміляція має прогресивне значення. Вона відбувається при безпосередньому спілкуванні різнорідних етнічних груп населення, обумовлена потребами зміцнення їх загальної соціальної, господарського і культурного життя і часто супроводжується етнічно змішаними шлюбами. Якщо природна асиміляція прогресивна, то насильницька асиміляція повинна завжди розглядатися як негативне явище. Вона характерна для країн, де національності нерівноправні, і полягає у різного роду заходах органів влади, спрямованих на досягнення етнічної однорідності (дискримінація традиційної культури національних груп, тиск на самосвідомість і т. п.).

Отже, природна асиміляція відбувається там, де корінна більшість поступово поглинає зайшу меншість. Українці ж є автохтонами на своїх етнічних землях, і до того ж, складала не меншість, а саме абсолютну більшість серед загальної чисельності населення. За розвитком своєї культури, у тому числі і мови, вони не поступалися росіянам, тому їхню етнічну асиміляцію («зросійщення») в Україні природною вважати не можна. Масове зросійщення українців на власних етнічних землях є різновидом не природної, а штучної, насильницької за своєю сутністю асиміляції. За визначенням В. І. Козлова, «насильницька асиміляція характерна для країн, де національності нерівноправні, і представляє собою систему заходів уряду та місцевих властей у системі шкільної освіти та інших сферах громадського життя, спрямованих на штучне прискорення процесу асиміляції шляхом придушення або утисків мови та культури етнічних меншин, тиску на їхню самосвідомість» [Етнографія та історія України...]. Насильницьке «зросійщення» українців було тривалим за часом етнічним процесом і стало прямим результатом політики, що здійснювалася як царським, так і радянським урядами.

На думку громадських організацій, що відстоюють права

україномовного населення, у сучасному світі більшість держав побудовані за національним принципом, тобто вони виникають та діють у межах компактного та домінуючого проживання одного самосвідомого етносу, нації. Класичними характеристиками останньої, тобто ознаками, що, по-перше, об'єднують людей в межах спільноти, а по-друге, відрізняють цю спільноту від інших є спільність: походження; культури; мови; релігії. Послаблення та втрата особистістю цих свого роду орієнтирів призводить до загального розмивання образу національної ідентичності, а отже, основ державності. Таким чином, держава, як найбільш досконала форма гарантування безпеки та добробуту своїх членів (громадян), перестає виконувати свої функції та перекидає ресурси на боротьбу з індивідуальними та груповими конфліктами. Наступним етапом є втрата державності та або а) заснування нової в межах меншої спільноти, або, гірше, – б) статус національної меншини чи колоніальна залежність [Фаріон...].

З початку 1930-х рр. у радянській науковій літературі сам термін «асиміляція» почав використовуватись досить обмежено. Як визнавав радянський демограф В.І. Козлов: «Багато авторів, аналізуючи етнічні процеси в СРСР, уникають використовувати термін «асиміляція», бо ототожнюють його з насильницькою асиміляторською політикою», а сам термін «російщення», в тодішньому звучанні «русифікація», взагалі зник з праць радянських науковців. Це було пов'язано передусім з тим, що наслідки радянської політики «російщення» були значно більшими за своїми масштабами, ніж результати відповідної політики самодержавства [Етнографія та історія України...]

Етнічні та мовні процеси у сучасній Україні досліджуються істориками, філософами, культурологами, етнологами, мовознавцями та соціологами. Проблеми зросійщення України в тому чи іншому аспекті знайшли відображення у наукових доробках В. Борисенко, І. Грабовської, В. Євтуха, О. Забужко, Г. Залізняка, В. Зінич, С. Кульчицького, О. Майбороди, С. Павлюка, О. Малиновської, О. Рафальського, В. Романцова, О. Ткаченка, Л. Шкляра та ін. На жаль, державні органи часто-густо не прислухалися до думок науковців, за винятком тих із них, концепції котрих не суперечили ідеології пострадянської влади.

Як свідчать результати перепису населення 2001 року, мовна асиміляція («зросійщення») українців продовжується і за часів незалежності. Так, за 1989-2001 рр. чисельність в Україні «зросійщених» за мовою українців

зросла з 4 578 390 осіб до 5 544 729 осіб, тобто на 966 339 осіб (21,11%). За цей же час частка російськомовних серед загальної чисельності українців збільшилася на з 12,23% до 14,77%. Реальний же стан процесів «зросійщення» мовного середовища українців визначається не «середньоукраїнськими» показниками, а регіональними відмінностями. Діаметрально протилежні напрями цих змін чітко поділяли на дві частини, що свідчить про різноспрямованість асиміляційних процесів в українському етно – мовному середовищі [Скляр, 2007, с. 51].

За розрахунками В.Скляра, у західних і центральних областях, унаслідок призупинення штучного за своєю сутністю мовного «зросійщення», відбулося суттєве скорочення чисельності російськомовних (248 508 осіб 27,06%) та їхньої частки серед українців (з 3,96% до 2,91%). Суттєво скоротився також і рівень мовного «зросійщення» українців у Києві. І, навпаки, продвження процесів мовної асисіляції у східних і південних областях призвело до протилежних результатів - зростання як чисельності (1 214 847 осіб, 33,19%), так і частки «зросійщених» за мовою серед українців (з 25,19% до 33,46%) [Скляр, 2007, с. 51].

Разом з тим, визначний український дослідник теорії та історії нації О. Бочковський вказує, що незважаючи на доволі тривалу політику «зросійщення», яка привела до широкого розповсюдження у їхньому середовищі процесів штучної мовної та етнічної асиміляції, всупереч всьому цьому абсолютна більшість українців зуміла зберегти власну національну ідентичність. «Історичний досвід засвідчує, що поневолені народи, доки живуть на рідній землі, не асимілюються». Крім того, на його думку, «не можна говорити про асиміляцію народів у цілому, а лише окремих його верств, груп чи одиниць».

Мовознавець І. Фаріон вказує на те, що двомовність України не є природним етнічно-суспільним явищем. Це наслідок понад трьохсотлітнього імперсько-російського терору щодо самої мови (близько 200 указів про її всезагальну і часткову заборони) – себто лінгвоцид, і винищення носіїв цієї мови – українського селянства голодом та інтелігенції – репресіями – себто геноцид. Вагомим чинником української асиміляції є найбільша етнічна меншина України – росіяни (17.3%), із чого впливає два основних напрями державної діяльності: а) етнічні росіяни, як і представники всіх інших меншин, повинні володіти державною українською мовою, як володіють державною російською башкири, татари, чуваші, мордва тощо у

Росії. Їхній спротив слід трактувати як загрозу українським інтересам; б) усі меншини, серед яких і російська, мають бути забезпечені правом реалізації своїх національних потреб, що не суперечать потребам титульної української нації і не загрожують цілісності та єдності держави.

Сучасний стан асиміляції української ідентичності яскраво виражається не лише в усному мовленні, а й у незадоволенні потреб українців на українській мовний продукт, так дедалі гіршає становище з україномовними виданнями: якщо у 1995 році вони становили 70 відсотків від загальної кількості, то у 2004 році – лише 28 відсотків. Питома вага річного тиражу газет, що видається українською мовою, від 1995-го до 2004 року впала з 50 до 32 відсотків. Російськомовні газети в Україні в загальному тиражі зросли за цей час з 45 до 59 відсотків [Фаріон...].

Через системне винищення важливих українських традицій радянські ідеологічні конструкти закріплюються у свідомість значної кількості населення країни. Про це свідчить, зокрема, теперішнє виродження у вигляді «днр», «лнр» і всіх тих в Україні, що за інерцією «празднують» (тобто роблять щось даремно, марно, як каже етимологія цього слова) чуже, накинута. За визначенням І. Лисяка-Рудницького, для того, «щоб нація вмерла, зовсім не треба фізичної загибелі того етнічного масиву, що творить її підніжжя. Вистачає того, щоб у колективі згасла воля бути окремим політичним суб'єктом. Чужинницьке завоювання само собою не означає смерті нації, але воно може до цього привести. Одна можливість: винищення всієї провідної верстви нації. Інша можливість: добровільна капітуляція даної творчої верстви, прийняття нею якоїсь нової чужої національно-державної ідеології. В цьому випадку можна говорити про «самогубство» нації. Нарешті всяке ослаблення того «свідомого напруження», що творить саму суть існування нації, неминуче тягне за собою її занепад» [Етнографія та історія України...].

Проявом такої ситуації із захистом власної національної ідентичності, перш за все рідної мови та культури, є те, що у містах на сході та півдні України, незважаючи на чисельну перевагу українців, за винятком Криму, як і раніше, продовжує домінувати російська мова, а не українська. Психологічне несприйняття, а то й навіть протидія поверненню до української мови в сучасних умовах є характерним для значної частини мешканців України, зокрема і осіб українського етнічного походження. Зауважимо, що лише тоді, коли українці зуміють подолати цю внутрішню

слабкість, то і наслідки довготривалої політики російщення будуть ліквідовані. Це стане можливим лише завдяки зростанню національної свідомості українців, відновленню глибокої поваги до своєї історії, мови, культури, традицій, передусім з боку національної еліти. За визначенням дослідника національних проблем О. Бочковського: «поширення і поглиблення національної свідомості серед загалу гальмує і обмежує вплив асиміляції. Свідома нація не асимілюється». Тому заходами як царського, так і радянського урядів свідомо і цілеспрямовано обмежувалось зростання національної свідомості українців, тим самим штучно створювались сприятливі умови для проведення мовної та етнічної асиміляції на українських етнічних землях та поза ними.

За слушним висновком В.М. Даниленка, «перебування росіян в Україні ніколи не складало для них якихось проблем. Вони завжди залишалися «першими серед рівних», відчували себе носіями високої історичної місії. Через своє домінуюче становище у них не було відчуття інонаціонального середовища. Для них взагалі була характерна слабка адаптація до мови і культури національної більшості. Та в дійсності вона була й не потрібною: національно-російська двомовність (як перехідний етап до російської одномовності), престижність «російської» освіти, переваги у всіх сферах російської мови знімали проблему знання української. Цікаво, що більшість росіян, які проживали в Україні, своєю батьківщиною вважали СРСР, у той час як серед українців більшість називали батьківщиною Україну». На відміну від СРСР, у Швейцарії, яка була конфедерацією не лише за назвою, «двомовних людей, навіть у великих містах не так багато, та й ті вважають за доцільне користуватися рідною мовою. Швейцарцю, який переселяється до іншомовного кантону, важко навіть знайти висококваліфіковану роботу, якщо він вільно не володіє місцевою мовою. В одномовних кантонах стосунки з адміністративними і навіть з судовими органами ґрунтуються також на місцевій мові, так що іншомовному мігранту потрібно шукати перекладача» [Етнографія та історія України...] Росіяни ж, які переселялись в Україну, або до інших національних республік, не виявляли особливої зацікавленості у вивченні української чи інших національних мов, бо не відчували в цьому нагальної потреби, у більшості великих міст російська мова панувала у всіх сферах суспільного життя. В жодній республіці СРСР росіяни не вважали себе за етнічну меншину і фактично знаходились у домінантному становищі.

Висновки. Процеси мовної та етнічної асиміляції українців були зумовлені не «об'єктивними обставинами», а цілеспрямованою діяльністю радянського режиму, наділеного величезним пропагандистським апаратом та постійним жорстоким придушенням репресивними органами найменших виявів української національної свідомості, що було прямим продовженням старої російської імперської політики російщення неросійських народів. Росіяни в Україні стали заручниками імперської політики. Для значної їх частини навіть важко психологічно визнати себе етнічною меншиною. Звідси й ностальгія за часами СРСР, особливо в умовах, коли в Україні залишається складним соціально-економічне становище, зберігається низький рівень життя переважної більшості її громадян. Політика російщення, яка проводилась за часів існування СРСР, досягла значно більших результатів, навіть у порівнянні з царською Росією. Асиміляція росіянами українців уже призвела до втрати значної частини української етнічної території: північної Слобожанщини, західної Донщини та Кубані, де ще за переписом 1926 року українці склали абсолютну більшість населення.

Тому, без повноцінного, а не декларованого духовного відродження української нації, без рішучого та послідовного подолання негативних наслідків минулого неможлива побудова нової демократичної Української держави. Тому важливе значення має впровадження української мови в культурно-інформаційний простір України, яке ніколи не відбудеться без підтримуючих заходів із боку держави. Українська мова, культура, національні традиції повинні знайти ефективні форми популяризації на телебаченні, радіо, у друкованих засобах інформації із залученням наукової та творчої інтелігенції. Лише національно-свідома українська еліта може підняти рівень свідомості всього українського загалу. Без створення сучасної української нації з власною національною елітою неможливе подолання асиміляційних процесів на певних теренах країни, передусім, у міському середовищі, а також проявів сепаратистських тенденцій і загрози територіального розколу.

Джерела:

Етнографія та історія України. Особливості мовної та етнічної асиміляції українців. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://lib7.com/istorija-ukrayinskogo-narodu/1879-osoblivosti-movnoyi-ta-etnichnoyi-asimiljatsiyi-ukrayintsiv.html>

Євтух В.Б. Етнічність: енциклопедичний довідник; Нац.пед.ун-т імені М.П.Драгоманова, Центр етноглобалістики. – Київ: Фенікс, 2012.

Каннелер А. Росія як поліетнічна імперія: Виникнення. Історія. Розпад. – Львів, 2005.

Кресіна І.О. Українська національна самосвідомість і сучасні політичні процеси (етнополітичний аналіз). – Київ, 1998.

Курас І.Ф. Етнополітологія. Перші кроки становлення. – Київ, 2004.

Національний склад населення України та його мовні ознаки. За даними Всеукраїнського перепису населення 2001 р. – Київ, 2003.

Погрібний А. Поклик дужого чину (3 розмов про наболіле). – Київ, 2004.

Сверстюк Є. Українська перспектива: гуманітарні аспекти // Українська перспектива: свідомісні та соціокультурні виміри. – Київ, 2005.

Скляр В. Мовна асиміляція (зросійщення) українців у незалежній Україні. Вісник КНУ імені Т.Шевченка. Українознавство. – 01/2007. – № 11.

Фаріон І.Д. Шантаж язиком [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://blogs.pravda.com.ua/authors/farion/53590550004a0/>

Чому українцям необхідно говорити українською? Портал мовної політики [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://language-policy.info/2015/02/chomu-ukrajintsyam-neobhidno-hovoryty-ukrajinskoju/>

O. Zolotukhin. To the Question of Violent Assimilation of Ukrainians in the Past and Today.

In the article the peculiarities of assimilation Ukrainian past and present time, public policy or omissions. The analysis of assimilation negative influence on the culture, language and nation. Studied ethnic and linguistic processes in Ukraine and the current state of assimilation Ukrainian identity.

Keywords: *Ukrainian identity, ethnicity, language, linguistic consciousness, assimilation, ethnic awareness.*